

ABLONCZY BÁLINT

„Így utazott Szindbád, a hajós, egy télen a kárpáti fennsíkon”

Krúdy Gyula és Szontagh Miklós

Szepesség-képének összehasonlítása

ABLONCZY BÁLINT (1981) Budapest

„Szindbád, az ezeregyéjszakabeli hajós történetünk előtt körülbelül huszonöt esztendővel kisdíák volt a határszéli algimnáziumban, a Kárpát alatt, valamint a legjobb valcer-táncos a városka tánciskolájában” – így kezdődnek a magyar irodalom egyik leghíresebb utazójának kalandjai. Krúdy Gyula *Szindbád, a hajós – Első utazása* című 1911-es novellájában¹ tűnik fel először az író alteregója, aki aztán az utókor számára egygé válik az alkotóval – gondoljunk csak Huszárík Zoltán 1971-ben bemutatott, *Szindbád* című legendás filmjére. Az elmúlt száz évben sokan és sokat írtak Krúdy Szindbád-történeteiben megjelenő – a magyar irodalomban újnak számító – sajátos időkezeléséről, álom és valóság közötti bizonytalan határokról, egy talán soha nem létezett múlt virtuóz megteremtéséről. A fenti részlet is egyszerre idézi fel a legendás arab mesegyűjtemény fűszeres keleti hangulatát és a nagyon is valóságos életrajzi vonatkozásokat. Minket most ez utóbbiak érdekelnek: Krúdy Gyula 1888 és 1891 között a bizonyos „Kárpát alatti” városka, a szepességi Podolin piarista algimnáziumának diákja volt. A Nyíregyházáról, a szlovák telepeseket már jórészt asszimilált alföldi nagyvárosból származó kisdíák mesevilággal találkozhatott a Szepességben. A hatalmas hegyek, az erős sodrású Poprád, a sajátos német dialektust beszélő cipszer polgárok, a szlovák és rutén falusiak, a többnyelvű magyar városi elit, a középkori házacsok, a gótikus templomok és színes szentszobrok, a valahai lengyel uralom² emlékét idéző legendák egész életére kiható élményeket jelentettek Krúdynak. (Beszédes, hogy egyik legelső regénye *A podolini kísértet* címet viseli.) Írásunkban ezt az élményvilágot igyekszünk körülhatárolni – vajon milyen Podolin-, illetve Szepesség-kép rajzolódik az idézett Szindbád-novellából? E kép mesei és valóságos elemeinek szétszalazására „kontrollforrást”, egy útikalauzt hívunk segítségül. Szontagh Miklós nevezetes Szepesség-útikönyve³ az író podolini életével szinte egy időben született. Ugyan forrásunk nincs ennek bizonyítására, de jó lenne hinni, hogy a térség egyik művelődési központjának számító algimnázium könyvtárában a kötet megvolt, és a környezetére különösen fogékony diák kézbe is vette azt.

Mielőtt áttekintenénk a szepességi ihletésű novella és az útikönyv hasonlóságait, illetve különbségeit, ki kell térnünk az írónál jóval kevésbé ismert Szontagh Miklós életére. Az Árva megyei, alsókubini születésű orvos, botanikus 1843-ban látta meg a napvilágot, orvosi tanulmányait a bécsi egyetemen végezte. 1873-ban vette át a tátrafüredi vízgyógyintézet vezetését, elsőként ismerte fel a Magas-Tátra klimatikus gyógyhatását. 1876-ban alapította meg Újtátrafüredet, amelynek fürdőorvos-vezetője lett. Újtátrafüredi szanatóriuma volt az első, télen is működő magyar tüdőgyógyintézet. Szontagh elsősorban balneológiai, klimatológiai és vízgyógyászati kutatásokkal, valamint a Tátra leírásával és népszerűsítésével foglalkozott, de 1883 és 1885 között szerkesztette a Tátravidék című hetilapot is. Tátra-kalauza több kiadást megélt. Szontagh Miklós síelt először a magashegységben 1892-ben, nevéhez fűződik a hegyimentés és az elsősegélynyújtás megszervezése. Korai, 1899-ben bekövetkezett halála után szeretett hegységében csúcstot és tavat is neveztek el róla.⁴ Most tárgyalt útikönyve egyszerre történelmi és néprajzi leírás, illetve praktikus ismeretek tárháza: a szepességi századok rövid története éppúgy megtalálható benne, mint túraútvonalak leírása, a vendéglátóhelyek és fuvarosok árszabása, illetve a szanatóriumok felszereltsége. (Természetesen az útikönyv szerint Szontagh Miklós újtátrafüredi intézménye a térség legkiválóbb turisztikai egysége.)

Mind a Krúdy-novella, mind a Szontagh-könyv kulcsfogalma az utazás: a perspektíva mindkét esetben a tájra, a kultúrára kívülről rátekintő emberé. Míg azonban Szontagh a helyi értelmiségi-üzletember pozíciójából próbálja kitalálni, mi érdekelheti az idelátogatót (mit érdemes neki megmutatni), Krúdy hőse saját gyermekkorának világát nyomozza.⁵ Nem elsősorban *térben* utazik tehát,

mint Szontagh reménybeli vendége (akinek ezért szüksége van például a Kassa-Oderbergi Vasút díjszabására.) Szindbád az *időben* utazik, saját emlékeit kutatva indul észak felé, s a novellában folyamatosan váltakoznak a *valóságos* Szepesség történelmi, földrajzi jellemzői a főhős képzeletének időtlenségét, mozdulatlanságot, álomszerűséget hangsúlyozó elemeivel. (A *Krakkói kalaphoz* címzett fogadó gazdáját éppúgy Lubomirskinek hívják, mint a várost háromszáz évvel korábban uraló lengyel grótot; az iskola falán függő festmény vak papja látja a diákokat; Szindbád diákkori szerelme az öregség bármilyen jele nélkül tűnik fel, míg ki nem derül, hogy a lányáról van szó stb.)

Peter Burke utazástörténeti alapvetését segítségül hívva úgy fogalmazhatunk, hogy Szontagh a saját országát felfedező racionális-kíváncsi turistához szól, míg Krúdy romantikus utazó hőse – múltjának felidézése mellett – mintha otthon elfojtott vágyait élné ki a távoli kisvárosban.⁶ (Szindbád a helyi intelligenciával ellátogat a tánciskolába, ahol odaállnak a teremben elhelyezett létrához, bekukkantani a lajtorján zavar nélkül föl-le mászó lányok szoknyája alá.) Krúdy „útleírása” tehát nem a Burke által emlegetett megbízhatóság⁷ keretein belül értelmezhető, miközben Szontagh munkájának ez a legfőbb célkitűzése. Ezzel együtt meglepően sok hasonlóság van az író és az útikönyvszerző Szepesség-képe között.

Az első és talán legfontosabb párhuzam a szepességi németiség kultúrájának markáns jelenléte. Noha Krúdy a *Szindbád*, a *hajósban* inkább csak utal a cipszerekre a városka középkoriasságának hangsúlyozásával, illetve a jellegzetesen cipszer nevű tanár szerepeltetésével, a novellával szinte egy időben (1910-ben) született *A számárfejű Szaniszló* című írásában nyilvánvalóvá teszi: számára a Szepesség a német kultúra otthona. „A Szepességben járunk, és sorban elmaradoznak a régi városok: Lőcse, a magyar Nürnberg, majd Késmárk, a fennsík Heidelbergje, az enyhén emelkedő hegyek alatt pedig Igló, a szepesi Wartburg. Még manapság is egy darab középkori németiség zománcozza be e városok külső képét. A háztetők, tornyok, ablakok és kapuzárak mását megtalálhatni a középkori német városokban. Talán még az emberek szorgalma, tisztessége és maradisága is másforma itt, mint Magyarország egyéb tájain.”⁸

Visszaköszön ez a nemzetkarakterológia Szontaghnál is: „A szepesi jólelkű, becsületes nép, rendes háztartással, jó erkölcsökkel és meglehetősen jómóddal. Azért is, ahol csak lehet a kiránduláskor szepesi német vezetőket ajánlunk.”⁹ Útikönyvtől szokatlanul részletesen ír a cipszerség származásáról – arról is tud, hogy egyes csoportjaikat Flandriából, másokat Szász-, illetve Frankföldről, Tübingiából telepítették a magyar királyok –, idéz Ernst Lindner cipszer népballada-gyűjteményéből is. (A lőcsei születésű Lindner 1867-től a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosa volt, fordította Petőfit is, de leginkább szepesi német nyelvjárásban írt versei és publicisztikai munkássága miatt volt ismert.) Szontagh felhívja a figyelmet a cipszerek nyelvhasználati sajátosságaira: „tájnyelvüket csak maguk között beszélik, idegenekkel irodalmi nyelvet, amelyet jól berendezett, mondhatni, kintűn iskoláikban egész folyékonyan megtanulnak”.¹⁰ Szerzőnk a városokat bemutató leírásainál is folyamatosan beszél a német örökségről, legyen szó például Szepesszombatról vagy Nagyszalókról. („A szepesi németek a tatárok visszavonulása után elhagyva a menedékkövet a velükszületett szorgalommal és kitartással láttak hozzá elpusztult házaik felépítéséhez, s elkészülvén falvaik, vallásos inspirációjukat követték, amidőn nagy áldozatok árán maradandó becsű s szép anyaszentegyházakat építettek.”¹¹)

A Szepesség (német) kulturális alapmintázatához hasonlóan mindkét szerzőnél központi helyet foglal el a tájegység természeti szépsége. Leírásaikban még mindketten romantikusak, szövegeiken nem nehéz felfedezni Jókai Mór hatását. Az alföldiként, majd budapestiként a tájegységben csak „vendég” Krúdy éppen olyan élénk, érzelmekkel teli hasonlatokkal mutatja be a Magas-Tátrát, mint az élete nagy részét a hegyek között töltő, azok népszerűsítésére felesküdt Szontagh Miklós. Precíz, minden szempontból jól adatolt útikönyve egyetlen lírai része a Szepesség hegyeinek bemutatása. „Talán sehol sem festett a nagy természet oly merész ellentéteket egymás mellé, mint a Tatra törpefenyő feletti tájain, sehol sem váltják fel egymást oly mohón az édes vágy és a sötét borzalom, mint itt. Egyes helyeken végtelen változatosság uralkodik a zöld és a szürke szín, a legelők és pázsitos párkányok, a sziklák és szirt-torkok elosztásában.”¹²

Hasonlóan elragadtatott Krúdy Gyula Tatra-ábrázolása. Külön érdekesség, hogy az elbeszélés a lánchegységet a régi Magyarország másik nagy természeti csodájához, az akkori „magyar tengerhez”, az Adriához hasonlíttja. Más Szindbád-novellában (*Egy régi udvarházból*) is szerepel ez a motív-

vum, Krúdy számára tehát a magyar világ két végpontját jelenti az Adria és a Tátra. *A Szindbád, a hajósban* a Tátra szinte valószínűtlen szépsége ismételtelen kiemeli a főhős utazásának álomszerűségét – mintha a „Kárpát kellős közepébe” szánkázna fel. „A fennsík szélén, mint valami álombeli ország falai, emelkednek szinte merőlegesen a Kárpát sötétkek és vakító fehérségű hegyei. Itt-ott, a hegyhátak nyergében olyan ragyogó fehérségűnek látszik a Kárpát hava, mintha nem is hó volna az, hanem valami természeti csoda. Az olvasztott acélnak van ilyen színe néha éjszaka, mély, sötét hegyek között a vashámorban. A hegyek kéksége pedig megközelíti a tenger kékségét, amidőn Trieszt felé jövet, késő őszi délután megpillantjuk a vasúti kocsi ablakából az Adriai-öblöt. Így utazott Szindbád, a hajós egy télen a kárpáti fennsíkon, mindig fölfelé, észak felé, mintha egyenesen a Kárpát kellős közepébe akarna felvágatni csengős lovaival.”¹³

Miután összehasonlítottuk, miként mutatja be a két szerző a Szepesség kulturális és természeti hátterét, a térség történelmének megjelenésére összpontosítunk. Korábban már jeleztük, Krúdy novellájában a Szepesség az időtlenség, az álomszerűség szimbóluma (a viszonylag rövid szövegben tizenháromszor szerepel a „mozdulatlanul” szó), ugyanakkor konkrét történelmi szereplők emlegetésével az író mégis utal a tájegység múltjára. „Szindbádnak szerencséje volt a fogadóssal, akinél megszállott a Krakkói kalaphoz címzett fogadóban. A fogadós régi ember volt a régi fogadóban: »bizonyára olyan emberekre is emlékezik, akikre már én sem emlékezem«, gondolta magában Szindbád, amint a keskeny csigalépcsőn fölfelé botorkált a szobájába, amelyet számára kijelölt a gazda. Két színültig megrakott ágy állott a csúcsíves toronyszobában, és az ágyakból olyan dohos szag ömlött ki, mintha Rákóczi Ferenc lett volna az utolsó vendég, aki bujdosásában a Krakkói kalapnál megszállott.”¹⁴ Krúdy a fogadó nevével egyértelműen utal a Szepesség lengyel múltjára, ráadásul a fejedelem is több szálon kötődik a térséghez. Rákóczi a szomszédos Sáros vármegye örökös főispánja volt, miután pedig 1701. novemberében megszőkött a bécsújhelyi börtönből, a legenda szerint Lengyelország felé menekülőben a podolini vörös kolostorban rejtőzködött.¹⁵ További szepességi vonatkozás, hogy a szabadságharcot elindító brezáni kiáltványt Rákóczi Elzbieta Lubomirska lengyel hercegnő várában fogalmazta meg. (A születési nevén Czartoryskaként is ismert főrangú hölgyet a nagyságos fejedelemhez gyengéd szálak fűzték; a ma Ukrajnában található helység lengyel neve Brzeźany.) A hercegnő férje abból a családból származott, amelyben a 16. század végétől a 18. század közepéig öröklődött a Luxemburgi Zsigmond által elzalogosított tizenhárom szepesi város sztarosztja, azaz helytartó tisztje. A lengyel főnemesi család és a Szepesség viszonya Krúdy képzeletében szinte családi kötelekekkel alakult át. „És most már arra is emlékezett Szindbád, hogy az ő ifjúkorában a polgármesternek, a postamesternek, a kapitánynak és mindazoknak az uraknak, akik valamit számítottak a kis határszéli városkában, egytől egyig óspanyol bajuszuk, Lubomirski-arcuk volt. Talán az anyák nézegették sokat a kőben és olajban megörökített jeles gróft, vagy még előbből, nemzedékekkel előbből datálódik ez a nagy hasonlatosság, amint például a kurucok Lőcsén való időzésekor csupa kis kuruc kapitányt szültek az anyák?”¹⁶

A Lubomirski-család Szontagh Miklós útikönyvében is hangsúlyos szerepet kap. Bemutatja a család jelentőségét a Szepesség történetében, és egy szinte Krúdy Gyula tollára kívánczó történetet mesél az egyik Lubomirszki (sic) hercegről, „ki felváltva Iglón, Lublón és Szepesszombaton székelt”. Az erősen folklorizáltnak tűnő elbeszélés szerint ez a herceg erkölcstelen, szeméremsértő magaviselete miatt (alighanem erre a hagyományra utalhatott Krúdy is a lengyel főnemesi család vonásait őrző podoliniak emlegetésével) magára vonta a római Kúria haragját, s „vezeklésül a szepesi városokban szent szobrokat volt kénytelen felállítani”. Szontagh szerint – nem jelzi, milyen forrásokból tudja ezt az információt – a bűnbánó lengyel herceg adományként került Szepesszombatba Szent Borbála szobra.¹⁷

Az előzőekben igyekeztünk bemutatni, hogy bár az író és az orvos-üzletember különböző kiindulópontból, más-más célközönségnek szánt, eltérő műfajú szepességi „útleírás” közölt a 19. század végén, illetve a 20. század elején, a feldolgozott élményanyagban meglepően sok a hasonlóság. Egy olyan, mára javarészt nyom nélkül eltűnt táji kultúra rajzolódik ki a szemünk előtt, amelyet különböző nemzetiségek, vallások, szokások alakítottak évszázadok alatt sajátosan szepességivé, s amely – tanúság az elemzett két munka – maradandó hatást gyakorolt az őt megismerőkre.

JEGYZETEK

- ¹ KRÚDY Gyula, *Utazás a Szepességben*, szerk. STURM László, Felsőmagyarország, Miskolc, 1998, 123.
- ² Luxemburgi Zsigmond 1412-ben zálogba adott 13 szepesi várost (köztük Podolint), valamint három várkastélyt II. Ulászló lengyel királynak. E területek csak 1772-ben kerültek vissza a Magyar Királysághoz.
- ³ SZONTAGH Miklós, *Képes kalauz a tátraalji fürdőkbe és a Magas-Tátra hegyvidékére*, Schmidt József könyvnyomdája, Igló, 1885.
- ⁴ Az életrajzi adatok forrása a Magyar Életrajzi Lexikon. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szontagh-miklos-78074/> (letöltés ideje: 2020. január 19.)
- ⁵ „Szindbád [...] megnövekedett, széles vállú, deresedő férfiú lett, midőn egyszer eszébe jutott, hogy elmegy megkeresni ifjúkori emlékeit.” KRÚDY, *i. m.*, 123.
- ⁶ Peter BURKE, *Útmutatás az utazástörténet számára*, Korall, 2006. november, 7.
- ⁷ *Uo.*, 14.
- ⁸ KRÚDY, *i. m.*, 36.
- ⁹ SZONTAGH, *i. m.*, 31.
- ¹⁰ *Uo.*, 29–31.
- ¹¹ *Uo.*, 52–53.
- ¹² *Uo.*, 10.
- ¹³ KRÚDY, *i. m.*, 36.124.
- ¹⁴ *Uo.*, 126.
- ¹⁵ STURM László, *Utószó = KRÚDY, i. m.*, 226.
- ¹⁶ *Uo.*, 126–127.
- ¹⁷ SZONTAGH, *i. m.*, 116.

